

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТЕХНІКИ

© Чурсінова Оксана, 2014

Систематизовано соціально-антропологічні підходи, характерних для української філософії техніки. Підкреслюється роль етичних засад розвитку техніки, обґрунтовується необхідність введення моральних критеріїв до самої структури будь-якої технічної діяльності.

Ключові слова: науково-технічний прогрес, техніка, технікознавство, технологія, техносфера, феномен техніки, філософія техніки.

Oksana Chursinova. Socio-Anthropological Aspects of Modern Ukrainian Philosophy of Technology.

In the article the author systematises the typical socio-anthropologic approaches of Ukrainian philosophy of technology.

The development of technology in the modern world in general, and in Ukraine in particular, raises a number of questions of socio-anthropological character. These issues concern the human nature, the connection of the fundamental principles of social life with the natural environment, the sense of human life, the future of human culture and civilisation. In this context Ukrainian philosophers should consider the development of philosophy of technology as a factor of the self-awareness strengthening adequate to the current threats, a component of non-indifference common to all mankind, a sense of responsibility for the succeeding generations and for the future of the planet that is the only environment of human existence. The purpose of the article is to systematise the socio-anthropologic conceptions of the representatives of Ukrainian philosophy who investigate the technicalization processes in the modern world and try to identify the perspectives of the scientific and technological progress for the future of humanity. The socio-anthropologic aspects of the technological advancement are examined in the works of many native and foreign philosophers of technology. However, the study of this problem is incomplete though the influence of the technosphere on human life and society should be in the spotlight of philosophy of technology.

The investigation of the anthropologic and social aspects of modern Ukrainian philosophy of technology shows that the majority of the Ukrainian philosophers use two approaches while solving the problems of the nature of technology and its sources. 1) Science and technology are not independent phenomena but they are rooted in the ontological foundations of human existence and society. 2) Technology and technosphere are relatively independent phenomena and they develop according to their own logic. The research proves that the first approach prevails. In spite of admitting the connection between the technical activity and human existence, the idea of the mismatch between the science and technology advancement and the real needs and values of the human being and society is widely spread among Ukrainian philosophers. Thereby, the representatives of modern Ukrainian philosophy of technology emphasize the need to bring moral criteria into the structure of any technical activity.

Key words: scientific and technological advancement, technology, technical competence, technosphere, phenomenon of technology, philosophy of technology.

Актуальність теми статті пояснюється тим, що розвиток техніки і технології в сучасному світі загалом і в Україні зокрема поставив багато питань соціально-антропологічного характеру: про

природу людини, зв'язок глибинних засад життя суспільства з природним середовищем, про сенс життя окремої людини, майбутнє людської культури і цивілізації. В цьому контексті розвиток філософії техніки українськими філософами варто розглядати як фактор утвердження адекватної сучасним загрозам самосвідомості, складовою загальнолюдської небайдужості і відповідальності за долю прийдешніх поколінь, майбутнє планети – єдиного середовища людського буття. **Метою** статті є систематизація соціально-антропологічних уявлень представників української філософії, які досліджують процеси технізації сучасного світу, а також намагаються визначити перспективи науково-технічного прогресу у зв'язку з майбутнім людства.

Соціально-антропологічні аспекти розвитку техніки і технології так чи інакше розглядаються в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних філософів техніки, але особливу увагу їм приділено в роботах [1–13 та ін.]. Однак ця проблема освітлюється більшою мірою фрагментарно, хоча саме наслідки наступу техносфери на людину і суспільство мають бути в центрі досліджень з філософії техніки.

Характерною особливістю робіт представників української філософії техніки є спроба подолати традиційні сциентистські і гносеологічні підходи, знайти нові способи аналізу феномену техніки і технології в контексті життя людини і суспільства. В. Мельник зазначає: "...Наука, техніка – не лише необхідний елемент еволюції людини, – вони у своїх іманентно-парадигмальних вимірах є соціально-антропологічно означеними. Тому, звертаючись до проблем, котрі одночасно становлять загрозу існуванню людства, шукаючи шляхи виходу із кризових ситуацій і прагнучи накреслити реально-наукову й оптимістичну траєкторію цивілізаційних змін, ученим, власне, і варто звернутись до суто соціально-антропологічної природи науки і техніки" [5, с. 534].

Проблема розвитку техніки і технології має істотний онтолого-антропологічний складовий елемент, тобто цей розвиток закорінений у самих основах буття людини і земного світу. При цьому онтологічний аспект, напруга буття виявилися значно гострішими, ніж будь-коли в попередні епохи історії людства. "Ніколи раніше в історії цивілізації, – відзначає В. Князев, – науково-технічний прогрес, навіть за умови його гуманної, немілітаристської спрямованості, не виявив виразно тих меж й обмежень, які нині накладаються на нього суспільством і людиною. Ідеться про значне відставання соціального, політичного й культурного розвитку суспільства, цивілізації загалом від прогресу науки і техніки, про непідготовленість самої людини до засвоєння досягнень НТР" [3, с. 6]. У цьому В. Князев вбачає одну з головних причин багатьох колізій сучасності – виробничих, соціальних, політичних.

На відсутність адекватної рефлексії небезпек науково-технічного розвитку, не контролюваного людською спільнотою, неодноразово вказували найбільш занепокоєні і гуманістично чутливі мислителі – письменники, культурологи, філософи, представники інших галузей гуманітарного знання, а також вчені-природознавці. Не можна сказати, що спільнота не реагує на ці сигнали (згадаємо діяльність "Римського клубу"), але ця реакція відбувається із запізненням, не встигає за новими винаходами, їх тотальним поширенням, їх безвідповідально-оптимістичним сприйняттям значною частиною технізованого людства.

В. Князев загалом оптимістично дивиться на майбутнє технізованого людства, і ця позиція ґрунтується на впевненості, що техніка сучасної епохи лише зовні виглядає відносно самостійною. І хоч у своєму розвитку техніка набула значною мірою парадоксально антигуманної спрямованості, однак за природою вона "не технічна, це суспільні відносини" [3, с. 48]. Іншої позиції дотримується В. Мельник, зазначаючи відносно незалежний від інших сфер людської діяльності характер техніки. "Оскільки техніка тотально пронизує всі сфери буття людини, вона сама утворює технічне буття як автономну реальність, що має іманентні своїй природі особливості й закономірності розвитку" [5, с. 70]. Цим можна пояснити агресивність, ворожість людині, непередбачуваність техносфери, на чому постійно наголошує Р. Баландін [1].

Українські філософи зазначають, що людина із здивуванням сприймає саму себе в ролі основи, кінцевої мети і смислу всіх своїх діянь. Тим самим тема можливостей і цілей технічного і технологічного розвитку виявилась тісно пов'язаною з темою можливостей і цілей розвитку самої людини. На думку В. Мельника, "техніка як властиво людський спосіб існування закриває, віднаходить буття, розкриває вищі можливості буття за посередництвом людської діяльності, мотивації якої – в її іманентній самості

(сутності)” [5, с. 70]. Тобто в техніці людина стверджує своє буття, поширює його межі і розмаїття виявів. “Власний смисл техніки як форми світовідношення, – як вважає В. Князев, – полягає в ефективності пошуку можливостей та засобів їх здійснення. Загальний смисл технічної діяльності – це забезпечити можливості здійснення суб’єктивного смислу, це реалізація людських цілей і матеріальних потреб, суспільних ідеалів та проєктів нового буття” [2, с. 6].

В. Князев наголошує, що технічне загалом є іманентним природі людини, воно – “...дім людського буття, об’єктивно-предметний спосіб розвитку суспільної сутності і творчих потенцій людини” [3, с. 51]. Подібної антропологічної позиції дотримується і В. Мельник, який вважає, що техніка не лише покликана перетворювати світ, вона є способом творення людини, виявом буття, визначеного людськими цінностями, опредметненою, реальною дійсністю сутнісних сил людини [5, с. 70–71]. При цьому розвиток людства і технічний розвиток – паралельні прямі, що мають однакові координати відліку.

Отже, самим ходом стихійного розвитку цивілізації, об’єктивною логікою нагромадження нереалізованих можливостей у справі зворотного присвоєння відчужених від своєї загальної гуманістичної основи сутнісних сил суспільства і людини, насамперед науки і технології, людство практично підійшло до необхідності досягнути суспільну природу цих сил і забезпечити соціальні умови для якнайповнішої реалізації їх гуманістичного потенціалу [5, с.4]. Усвідомлення не тільки антропологічно, але й соціально зумовленої природи техніки характерне і для філософії В. Мельника, який зазначає, що техніка є артефактом, тобто штучним утворенням, у якому поєднано закономірності і властивості природного матеріалу з комплексом ідей, знань, досвіду людей. І саме тому техніка виражає і фіксує соціальний спосіб людського буття. До того ж як предметне виявлення соціальної людської життєдіяльності вона виявляється і важливим комунікативним чинником, завдяки якому людина спілкується зі своїм “родовим тілом” [5, с. 71]. Для ефективного усвідомлення проблем, поставлених перед соціальною спільнотою стрімким техніко-технологічним розвитком, та їх розв’язання необхідна, на думку В. Князева, якісно нова методологія філософського аналізу проблем техніки і технології. Специфікою цієї методології є органічне поєднання й координація прогресу технології з розвитком людини, технічного і творчого в діяльності, особливостей взаємодії людини і технології в системі сучасного суспільного виробництва, врахування впливу технології на наукове, зокрема соціальне пізнання, сутності і суспільних функцій соціальної технології, моральних регуляторів і границь технологічної практики сучасного суспільства тощо [3, с. 6].

У працях іншого українського філософа М. Тарасенка антропологічні і соціальні аспекти техніки й технології також посідають вагоме місце. Він розуміє їх як суспільну форму діяльності. Будучи соціально організованою і цілеспрямованою на перетворення зовнішнього середовища, на засоби соціального життя техніка (технологія) утворює технологічний аспект культури. Вона акумулює в собі предметно-опосередкований характер діяльності, представляє матеріально-практичну єдність об’єкт-суб’єктних і суб’єкт-суб’єктних відносин. Це своєрідний модуль людської діяльності, втілений у речовині природи. Водночас технологія є вагомим чинником перетворення природи самої людини, формування її соціальних якостей, формує власне людську культуру, людинотвірний зміст [9, с. 22]. На функцію соціалізації в процесі створення техніки звертає увагу і В. Мельник, на думку якого, “техніка виражає предметно-перетворювальний характер людини і суспільства” [5, с. 70].

Технічна діяльність як єдність природно-історичного і культуротворчого процесу відбувається в історично складених формах, у яких вона об’єктивно здійснюється й усвідомлюється. Цими формами М. Тарасенко вважає предметність, оперування знаряддями, доцільність, об’єктивність, культуру.

Предметність М. Тарасенко оцінює як провідну властивість людського буття, і генетично, і функціонально іманентну самій сутності людини та її діяльності. На його переконання, предметність становить собою взаємну матеріальну позицію речовини природи і людської праці щодо суспільної форми життєдіяльності загалом. Предметність характеризує внутрішньо властивий людині матеріальний у ролі знаряддя) спосіб дії на зовнішнє середовище, в якому людина протистоїть речовині природи як сила самої природи. Водночас предметність виражає “матерію зовнішньої речовини природи, яка протистоїть засобу і живій людській праці як предмета і безпосереднього матеріалу” [9, с. 22]. Отже, як вважає М. Тарасенко, предметність є об’єктивною

передумовою властивості природи бути дійсним і можливим предметом праці. В іншому сенсі предметність становить собою практичну сукупність матеріальних можливостей людини до здійснення праці.

Проблему предметності в контексті філософії техніки розглядає у своїх працях і В. Мельник. “Визначаючи залежність техніки від законів природи, – зазначає він, – слід звернути увагу на те, що в техніці об’єктивуються і суспільні сутності. Її розвиток є процесом “відчуження” від природних органів і передачі штучним продукуючим системам основних функцій виробничого процесу” [4, с.188].

Тобто в техніці, “в артефактах суб’єктивного духу” [5, с. 188] опредметнюються трудові функції людини.

Однак розвиток техніки шляхом моделювання трудових функцій людини не скеровується суб’єктивно, а навпаки, у техніці моделюються ті трудові функції людини, які на конкретній стадії розвитку суспільства необхідно опредметнити в технічних засобах, виходячи з потреб суспільного прогресу. Яка саме техніка створюватиметься і які виробничі функції людини в ній будуть опредметнені, врешті-решт детермінується власною природою вже сформованих продуктивних сил, внутрішньою суперечністю між необхідністю підвищувати ефективність їх функціонування і можливістю наявної структури продуктивних сил забезпечити соціально необхідні функції. У техніці, отже, об’єктивуються, опредметнюються суспільні потреби.

В. Мельник зазначив, що технічні засоби праці не є результатом відособленої праці окремого індивіда. Джерело їх становлення – у соціальній сутності колективної життєдіяльності людей. Техніка не тільки виражає міру людського оволодіння силами природи, але й подає в конкретно-матеріалізованому вигляді буття сутнісних сил суспільної людини. Він поділяє думку М. Тарасенка, що соціальність – не зовнішня форма, а внутрішній вимір розвитку техніки, невіддільний атрибут її сутності в тому, що основою виникнення і розвитку техніки є суспільно-колективна праця, і в тому, що машинні механізми й операції технології моделюють соціальний спосіб реалізації живої людської праці, взаємодії її предметних знарядь [4, с. 13, 14].

Антропологічні і соціальні проблеми технічного і технологічного розвитку людства розглядає О. Сичовиця [8]. Він аналізує позитивні і негативні сторони цього поступу, вказує на його суперечливість. О. Сичовиця зауважує, що великі досягнення науки і заснованого на її успіхах технічного й технологічного поступу реалізуються на тлі майже безмежного розмаїття всіляких виявів соціального зла. Саме ця обставина спричиняє те, що прогрес наукотехніки здатен нести людям як благо і добро, так і різноманітні загрози та серйозну шкоду. Тому залежно від того, хто і чому надає найбільшого значення, вимальовується і спектр уявлень про майбутнє людства, відтак він є дуже широким. На одному його полюсі опинилася апологія соціального прогресу та уявлення про неймовірні перспективи історії, що найбільш рельєфно виражено в позитивізмі та марксистській теорії наукового комунізму. Натомість представники протилежної футурологічної позиції схильні бачити щонайближче майбутнє людства як історичну катастрофу або навіть вірити в кінець світу [8, с. 244].

В умовах сьогодення рельєфніше вимальовуються численні негаразди та загрози, які супроводжують розвиток науки, техніки і технології, помітнішими стають негативні наслідки науково-технічного і соціального поступу. Загальною передумовою та запорукою сталого розвитку як ідеалізованого суспільного прогресу, зазначає філософ, традиційно вважалось повне торжество розуму і добра. Що ж стосується його безпосереднього “двигуна”, головної рушійної сили, то цю роль покладено було на науково-технічний і технологічний поступ [8, с. 244].

Називаючи технічний і технологічний поступ амбівалентним, О. Сичовиця вказує на необхідність застосовувати моральні критерії до всіх виявлень цього поступу. Вчений визнає, що науково-технічний і технологічний поступ є рушійною силою розвитку суспільства, однак вважає потрібним по-іншому, по-новому подивитися на деякі моделі суспільно-історичного поступу, не пов’язані з оптимістичною ідеєю прогресу, а, навпаки, більшою чи меншою мірою просякнуті духом футурологічного песимізму, насамперед на концепції есхатологічного фіналу історії й теорії історичного коловороту.

“Саме алармістські уявлення про майбутнє людства, – наголошує він, – відіграли роль важливої парадигми в тому сенсі, що вони спонукають людство істотним чином коригувати свою життєдіяльність та вживати всіх можливих заходів з метою запобігти трагічному фіналу цивілізації” [8, с. 248].

У працях Е. Семенюка також спостерігаємо міркування про антигуманізм техніки в сучасному світі і гуманізацію шляхів технічного розвитку людства. “...Неперервне зростання двоякого впливу

створюваної техніки на людину, – зазначає він, – не лише полегшення та збагачення новими барвами життя, а й ускладнення його та певна дегуманізація” [7, с. 140]. Вчений доходить висновку, що цей зворотний бік технічної діяльності зумовлює потребу у філософській рефлексії, а філософія науки і техніки повинна виконувати в добу НТР унікальну за значенням соціальну функцію.

Однак антигуманістичні аспекти, які виявилися в сучасному НТП, на думку науковця, не повинні одержати гору, можуть бути мінімізовані, якщо антропологічний і соціальний компоненти органічно увійдуть до спектра діяльності. Техніка не може бути скасованою, адже вона є сутнісним виявленням людських продуктивних сил. “Принциповим є те, – зазначає філософ, – що попри всі можливі негативні моменти розвитку науки і техніки (а також їх впливу на життя суспільства) людина за своєю суттю ніколи не зможе відмовитися від цих видів діяльності – інакше вона перестала б бути людиною. І цей факт постійно стимулює дослідження процесів і механізмів пізнання світу, найрізноманітніших чинників наукової та інженерно-технічної творчості, різних сторін соціальної ролі науки, техніки, практичного використання їх результатів” [7, с. 141].

Проблеми гуманізації в контексті філософії техніки розглядає Т. Радзіняк. Дослідниця вважає, що попри поширене переконання, гуманізації потребує не техніка як виявлення творчого потенціалу людини, а самі основи людської культури, світогляд, який став технократичним [6, с. 10]. Вона наголошує на необхідності системної гуманітаризації технічної діяльності, яка саме і спрямована проти технократизму як експансії природничо-наукової, технічної раціональності на всі сфери культури [6, с. 14].

Висновки. Дослідження антропологічних і соціальних аспектів сучасної української філософії техніки засвідчило, що у працях більшості її представників домінують два підходи: 1) наука і техніка не є самостійними феноменами, а закорінені в самих основах буття людини і суспільства; 2) техносфера відносно самостійна, розвивається за власною логікою. Перший підхід переважає. Констатується поширення в середовищі українських філософів позиції про невідповідність прогресу науки і техніки справжнім потребам і цінностям людини і суспільства. Звертаючись до етичних проблем, пов’язаних з розвитком науки і техніки, представники сучасної української філософії техніки наголошують на необхідності введення моральних критеріїв до самої структури будь-якої технічної діяльності.

1. Баландин Р.К. Ноосфера или техносфера / Р.К. Баландин // Вопросы философии. – 2005. – № 6. – С. 107–117. 2. Князев В. Технократизм як суспільне явище / В. Князев // Проблеми філософії. – 1992. – № 91. – С. 3–9. 3. Князев В. Человек и технология (социально-философский аспект) / В. Князев. – К.: Лыбидь, 1990. – 176 с. 4. Мельник В.П. Філософські проблеми технікознавства (гносеологічні та предметно-перетворювальні аспекти) / В.П.Мельник. – Львів: Світ, 1994. – 176 с. 5. Мельник В.П. Філософія. Наука. Техніка: методолого-світоглядний аналіз: монографія / В.П. Мельник. – Львів: Вид.центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2010. – 592 с. 6. Радзіняк Т.І. Ціннісні параметри та методологічні засади гуманізації техніки: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09 / Т.І.Радзіняк. – Чернівці, 2010. – 20 с. 7. Семенюк Е.П. Філософія сучасної науки і техніки / Е.П.Семенюк, В.П.Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с. 8. Сичовиця О.М. Моральна відповідальність вченого і суспільно-історичний процес / О.М. Сичовиця. – Львів, 2000. – 274 с. 9. Тарасенко Н. Природа, технология, культура: философско-мирозренческий анализ / Н.Тарасенко. – Киев: Наук. думка, 1985. – 256 с. 10. Чурсинова О.Ю. Етичні аспекти техніки в інформаційному суспільстві / О. Ю. Чурсинова // Філософія і наука за умов формування інформаційного суспільства: морально-етичні та світоглядні проблеми. Тези Всеукр. конф. “XXII Читання, присвячені пам’яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К.Твардовського”; [10-11 лютого 2010 р.]. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – С. 100 – 101. 11. Шубин В. И. Гуманистическая концепция техники и технического прогресса в трудах В. И. Вернадского / В. И. Шубин, Е. Ю. Смотрицкий // Философские проблемы современного естествознания. – К.: Изд-во при КГУ, 1989. – Вып. 71. – С. 13–18. 12. Щуров В. А. Новый технократизм: феномен техники в контексте духовного производства: монография / В. А. Щуров. – Новгород: Изд-во ИНГУ, 1995. – 115 с. 13. Эшттейн М. Техника – религия – гуманистика: два размышления о духовном смысле научно-технического прогресса / М. Эшттейн // Вопросы философии. – 2009. – № 12. – С. 19–29.